Hősök tere

Folytatás a 21. oldalról

Ha gazos sírkertre bukkanunk, azt a következő héten már gondosan lekaszálják; a pusztuló betonkereszteket a temetők falára szegezik, hogy legalább így megőrződjenek; és többnyelvű tábla ismerteti az eltemetettek nemzetiségét, számát, a temető létesítésének idejét és módját.

Több nyelven, csak magyarul nem.

Pedig Varga Dénesek, Piros Andrások, Farkas Mihályok, Borbély Paulok, Bragia Gáborok, Rózsa Sándorok, Faragó Péterek, Gregus Vendelek, Marosi Jozefek, Hun Gáborok és Kun Lászlók, Balog Laiosok, Franzok és Antonok, illetve ismeretlen „Ungheresek” nyugszanak azokban a kertekben is, amelyekben már csak a bádogtáblák emlékeztetnek a magyar – és természetesen az osztrák, a szlovén, a német, a román, a szlovák, a horvát, a bosnyák meg a cseh – katonákra. Ha végigböngésszük az egyenkereszteket, egy-egy megviselt koszorú, csomagolópapírból barkácsolt alkalmi zászlócska mutatja, hogy akadnak magyar utazók vagy civil szervezetek képviselői, akik időről időre megjelölik a hazai vonatkozású sírokat és temetőket. De a szalagokon csaknem mindig ugyanazok a nevek szerepelnek: Krajczáros Alapítvány, Múltunk Útjain Baráti Kör, Isonzó Baráti Kör, Győr városa és diákjai – a magyar állam koszorúit sajnos jóformán egyetlen temetőben sem találtuk meg.

Hogyan lehetséges ez, amikor az 1918. november 3-án számunkra befejeződött első világháború magyar veszteségei arányaiban magasabbak voltak a Monarchia osztrák tartományaiéinál? Miért hiányoznak az állami gesztusok azokról a területekről, amelyek jelentős részét elsősorban magyar vagy a történelmi Magyarország nemzetiségi többségű vármegyéiből származó bakák védelmezték az olasz rohamhullámok ellen? És amelyek több száz temetőjében legalább ötvenezer ismert és ismeretlen magyar katona nyugszik!

Hol van Magyarország a magyar katonák szlovéniai sírkertjeiben?

És hol vannak a katonák Magyarország kegyeleti kultúrájában?

Hogy minderre választ kapjunk, elindultunk visszafelé a Doberdón és az Isonzón, a koszorúk nyomában.

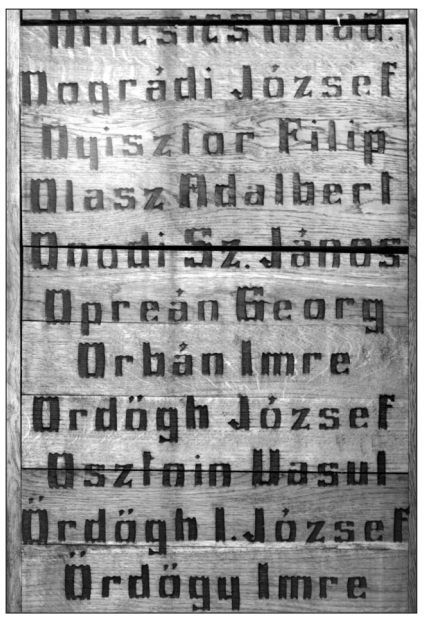

Halottak névsora a javorcai kápolna falán muníciós ládák deszkáiba égetve

„Kérünk mindenkit, hogy aki tud, segítsen néhány doboz cigi vagy sör arányi összeg átutalásával. Bízunk benne, hogy sokan lesznek, akik egyetértenek e közügyet szolgáló felkérésünkkel, és (a vérontás befejezésének 90. évfordulóján) hajdani honvédeink helytállására, küzdelmeire emlékezve a főhajtáson túli támogatást is szükségesnek ítélik” – fogalmazott *Németh István* nyugállományú ezredes, a székesfehérvári Krajczáros Alapítvány kuratóriumi elnöke tavaly közzétett felhívásában. Nos, túl sokan nem érthettek egyet, mert az ötszáz közéleti szereplőnek, képviselőknek és miniszereknek, köztük milliárdosoknak elküldött levélre, illetve ajándékképp mellékelt tartalmas turisztikai füzetre tizennégyen reagáltak – ebből hatan sajnálkozva közölték, hogy nem áll módjukban segíteni.

Németh István ekkor korszerűbb taktikát választott: az iwiwen bejelölt kilencszáz ismerősét tájékoztatta arról, hogy hárommillió forint összeadását követően az alapítványnak módjában állna egy szlovéniai katonai temető rendbetétele. Emlékezetes válaszokat kapott. Arra hívták fel a figyelmét például, hogy a genfi egyezmény szerint mindig az adott ország kötelessége az emlékhelyek és emlékművek rendben tartása, ez esetben a szlovéneké, nem a magyaroké.

– Az iwiwes „koldulással” nem igazán pénzt akartunk kicsikarni az emberekből – magyarázza Németh István az alapítvány székesfehérvári irodájában, egy panelház garázsában. – Sokkal inkább arra akartuk felhívni a figyelmüket, hogy az ő dédapjukról, elveszett családtagjaikról is szó van. Nem értik meg Magyarországon, hogy egy civil szervezet nem az államközi megállapodások betartását felügyeli, hanem cselekednie kell. Persze mindenki elgondolkodhat azon, hogy az államra hárítja-e a genfi egyezmény boncolgatását, vagy belátja, hogy minden kulturált nép elemi kötelessége a hősi halottairól gondoskodni – fűzi hozzá Németh.

A Magyar Honvédség hivatásos tisztjei által tizenöt éve alapított Krajczáros Alapítvány koszorúit minden jelentősebb és eldugottabb isonzói, doberdói sírkertben megtaláljuk, ahová magyar katonát temettek. S ennél jóval többet is: a Krajczáros önkéntesei három éve kezdték el a szlovéniai Bohinji-tó nyugati csücskében fekvő Ukanc temetőjének rendbetételét. A többnyelvű tájékoztató tábla mellé magyar ismertetőt állítottak, majd kicserélték a csaknem háromszáz fejfát a már alig olvasható névtáblákkal együtt. Egy fuvarozó kisbuszt adott az utazásokhoz, az egyenkereszteket egy soltvadkerti ács készítette el ingyen, a pácot is vállalkozók dobták össze, sorolja Németh István – s 2007 októberében hatan öt nap alatt elvégezték a helyszíni munkát. Így novemberben már a Ljubljanában akkreditált magyar, osztrák, szlovák, cseh, ukrán és olasz diplomaták, illetve szlovén politikusok jelenlétében történhetett meg a felújított emlékhely ünnepélyes átadása.

– Az a legfőbb célunk, hogy Magyarországon is közüggyé tegyük a hősi halottak ügyét – szögezi le az alapítványi elnök. – Egyszerűen elfogadhatatlannak tartom, hogy valakinek ne legyen köze a saját dédapjához. Bakáink – sorozott haderő révén – nem önként, hanem behívóparancsra mentek a frontra, és hitük szerint a hazájukért harcoltak. Sokuknak ma már csak a csatamezők, temetők őrzik az emlékét, és akik a legdrágábbat, az életüket áldozták, mindenképpen megérdemlik, hogy emléküket méltó módon megőrizzük. A magyarok többsége csak azzal van tisztában, hogy a felmenője ottveszett az első világháborúban, de hogy hol temették el, az már nem érdekli. Sajnos nálunk a döntéshozók közönye találkozik a polgárság közönyével. Persze sosem lehet tudni, hogy melyik generációban ébred föl ismét az érdeklődés – mondja Németh bizakodva.

Hogy e fölébredő nemzedéknek legyen majd esélye ősei felkutatására, a Krajczáros Alapítvány az idén sem tétlenkedett: a temetőkápolna tetejének javításával folytatták az ukanci munkálatokat. De mivel a szlovén műemlékvédelem csak az épület teljes rendbetételét fogadja el, most 4,5 millió forint összekalapozására kényszerülnek. Ukancban egyébként háromszázan nyugszanak a lembergi, az ungvári, a przemysli, a prágai, az aradi és a temesvári ezredekből – javarészt magyarok.

Ha ragaszkodunk a kerek számokhoz, akkor ezek után maradt úgy 49 500 isonzói hősi halott, akiknek neve továbbra is olvashatatlan a sírokon.

Több hét sem elegendő, hogy az Isonzó forrásától az adriai torkolatig végigjárjuk a magyar vonatkozású emlékhelyeket a szlovén és az olasz területeken. A folyó felső szakaszán magas hegyi környezetben, embert próbáló túraösvényeken juthatunk föl azokra a gerincekre és magaslati pontokra, amelyeken 1915-től 1917-ig, az olasz hadüzenettől a caporettói áttörésig húzódtak a frontvonalak – olykor egymástól kézigránát-hajításnyira. Jó állapotban megmaradt katonai szekérutak, az aszfalt mentén sorakozó monarchiás kerékvető kövek, szerpentinek, kápolnák jelölik ki az egykori birodalom világháborús övezeteit. A hegytetőkön pedig, sokszor az erdőhatár fölött, most is fölfedezhetők az összegubancolódott szögesdrótkötegek, a szétlőtt kavernák, azaz sziklába vájt bunkerok meg az ágyúállások maradványai; és aki megpiszkálja a köveket, repeszdarabokat és ezrével rozsdásodó konzervdobozokat talál.

Monarchiát a föld alatt.

Odalent, az Isonzó völgyében az út két oldalán sorakoznak csöndes elhagyatottságukban a „királyi hullagyár” temetői. Az útról az avatatlan szem többnyire észre sem veszi ezeket az elkerített hegyi réteket, amelyeken gyakran csak egy-két kereszt vagy elmosódott feliratú emlékmű árválkodik. Aki pedig Magyarországról nem célzottan kegyeleti túrára jön ide, az feltehetően sosem vetődik el a Tolminka-patak völgye fölött emelt Szentlélek-kápolnához, amely a régi háborús Magyarország egyik legmegrázóbb szimbóluma.

Tolmin városán átautózva mindössze nyolc kilométeres, de szűk egy óra alatt megtehető hegyi makadámútra térünk, hogy a szakadék szélén egyensúlyozva, gyönyörű vízesések között lavírozva végre elérjük Javorcát. A 3. osztrák–magyar közös hegyidandár 1916-ban itt emelt kápolnát az elesett bajtársak emlékére. Ez a kegyeleti munka akkor még nem ütközött különösebb nehézségbe: a katonák februárban kezdték a gyűjtést, márciusban letették az alapkövet, és novemberben felszentelték az épületet – tudjuk meg *Bedécs Gyula* Szlovénia – Isonzó, Doberdó című rendhagyó bedekkeréből. Miközben dühöngött az ötödik és hatodik isonzói csata, egy bécsi építész és egy magyar mérnök a legelegánsabb szecesszió csempészte a hegyek közé, ahonnan naponta ezrével szállították a völgyekbe a halottakat. A kápolnát puszta kezükkel építő bakák pedig tölgyfa muníciósládák deszkáiba égették két és fél ezer elpusztult bajtársuk nevét – e táblák ma is ott sorakoznak a falakon, afféle lapozgatható Halottak könyveként.

Csakhogy igen kevés magyar lapozgatja ezt a könyvet.

– Mondja, miért nincsenek magyarul is kiírva erre a táblára a kápolna adatai? – kérdezzük angolul a jegyszedő fiatalembert. – Hiszen magyarok is tervezték-építették, és a falak tele vannak magyar nevekkel.

A kopaszra borotvált, mokány férfi megrántja a vállát, és azt mondja: mert nemigen járnak erre magyarok. Azért lelkiismeretesen körbevezet odabent, eldarálja, hogy más nemzetiségű katonák mellett a szegedi 46/III. zászlóalj áldozatait találhatjuk meg a kihajtogatható falapokon. Ám amikor további kérdéseket teszünk föl, a templomőr gyanakodva közelebb lép hozzánk, szemében furcsa fény lobban fel, és már kétségünk sincs afelől, hogy megszállottal van dolgunk. Újabb látogatók jönnek, szlovén és cseh családok, akik zavart nevetgéléssel hallgatják Matjaz villámelőadását, majd rémülten visszamenekülnek az erdőbe, mert nem tudják hova tenni ezt az eszelős szenvedélyt, amely a férfit hirtelen hatalmába kerítette.

Matjaz ugyanis gyűjtő. A legeltökéltebb fajtából.

Volt vasgyári munkás, dolgozott Olaszországban, majd elvégezte az idegenforgalmi főiskolát, hogy élete álma beteljesülhessen: a világ végén fekvő Javorcában egy monarchiás halottak emlékét őrző kápolna védelmezője legyen. Matjaz azt mondja, amikor végre egyedül maradunk, hogy a gyűjtés függővé tesz, és ebbe sokan bele is halnak, mert a legtöbben első világháborús fegyvereket, robbanószereket keresgélnek, amelyeket a megtalálás helyszínén azonmód felnyitnak. Ám ő csak apró csecsebecséket, személyes tárgyakat bogarászik a régi frontvonalon: érméket, kitüntetéseket, gyűrűket, karkötőket – ha van rajtuk monogram, annál jobb. Kérdésünkre azt feleli Matjaz, errefelé nemigen, inkább a Karsztban esik meg, hogy emberi maradványok is kifordulnak a kövek közül.

– Tizenöt éve lendült föl a világháborúsrelikvia-gyűjtés Szlovéniában – magyarázza –, majd még inkább a kereskedelem. Én is egy kincskereső csapat tagja voltam, de ahogy merültek ki a lelőhelyek, és szaladt föl mindennek az ára, kiszálltam. Magamban vagy a barátaimmal járjuk a lövészárkokat meg a kavernákat – maguk nem is tudják, milyen nagyszerű dolog a barlangok mélyén egyedül kutakodni! Itt már a fémkereső detektor sem mutat ki semmit, mert az eredeti rétegekre olykor másfél méternyi törmelék is rakódott, különösen, ha telitalálatot kapott a bunker.

Matjaz szerint ilyenkor valóságos régészeti munkát kell folytatni: eltakarítani, de előtte gondosan átrostálni a „kultúrrétegeket”. Őt a múltkorjában Isten segítette, amikor egy gyönyörű kavernára bukkant, amelyben még senki nem járt előtte. Belekarcolta nevét a mohos ajtókeretbe („még nem láttam ilyen csodálatos kavernaajtót”), majd másnap visszament barátaival, és estig ástak – de semmi nem került elő. Már mindenki feladta, amikor sugallatra egy ezerszer átfésült törmelékhalmot nézett át Matjaz.

– Nem hiszik el – mondja elfulladó hangon a fiatalember –, de egy igazi buzogány lapult a kövek alatt. Igen, magyaroké lehetett.

Búcsúzóul beszalad a sekrestyébe, majd szakadozott noteszt tesz elénk. Az 1916-os szlovén nyelvű katonai kalendáriumból megtudjuk, hogy a kápolna építésének esztendeje szökőév volt; hogy *Ferenc Jóskának* készült igazán rokonszenves portréja is, amelyen olyan, mint egy joviális nagypapa; hogy harc, sebesülés, haldoklás esetén milyen imák mondandók el; és hogy a k. und k. katona mindig egy fedél alatt él legfőbb ellenségével: az alkohollal, illetve a paráznasággal. A kalendárium lapjai közül végül lepréselt havasigyopár pottyan ki – 1916-ból.

Csodálatra méltó bolond ez a javorcai Matjaz – talán nem tudja, de ő a Monarchia emlékének egyik leghűségesebb őrzője.

Hogy Magyarországon is sokszor elegendő egyetlen szikra, és generációkra elnyomott érzelmek, igények törnek föl, arra jó példa a győri Széchenyi István Egyetem nemzetközi kommunikáció tanszékének első világháborús projektje. *Garai Anna* egyetemi docens, a projekt témavezetője meghatottan számol be arról, váratlan összefogás tette lehetővé, hogy 2006-ban és 2007-ben informatikus, építész, történész, kommunikáció szakos, politológus, másfelől magyar, német és szlovén diákok terepmunkán vegyenek részt az Isonzó völgyében és a Doberdó-fennsíkon. A munkát németországi és szlovén alapítványok támogatták, amelyek célul tűzték ki a „felelős és tudatos európai történelemszemlélet kialakítását” a fiatalok körében, illetve szorgalmazzák a történelmi emlékhelyek kutatását.

– Amikor pályáztunk, hamar kiderült, hogy a győri döntéshozók egy emberként az ügyünk mellé állnak, legtöbben szubjektív okok: családi szálak miatt is – mondja Garai Anna. – Aztán kiállítottuk a városban az egykori frontokon és katonai temetőkben készült fényképeinket, ami megnyitotta a zsilipeket. Rengetegen megnézték a fotókat, leginkább idős emberek, akik odajöttek hozzánk, s cetlire felírták elesett édesapjuk nevét, hogy ha legközelebb kint járunk, keressük meg a sírját. Őszinte hálával fordultak hozzánk, amiért egyáltalán szóba hoztuk ezt az elfeledett témát. Korábban még panaszkodniuk sem volt szabad, és a legtöbben a mai napig nem tudják, hol vannak eltemetve családtagjaik.

Ám a terepbejárásban részt vevő diákokat is megrázta az a néhány hét, amelyet temetők és kavernák feltérképezésével töltöttek. Mielőtt kiutaztak volna Szlovéniába és Olaszországba, családjukban kérdezősködtek, s rádöbbentek arra, hogy személyes közük van egy távoli történeti problémához. Hogy hiába telt el három emberöltő, ők maguk is érintettek. Majd amikor vezetőik elmagyarázták a rekonstruált lövészárkokban, hogyan véreztek el egymás után a rohamhullámok a védők tüzében meg a kézitusában, megértették, más jelentése van száz keresztnek, ha az ember a helyszínen látja, és azt is tudja, milyen halálokat rejtenek, és más, ha csak olvasgat minderről. Garai Anna megemlíti, a diákokra a javorcai kápolna

A fejfámra nincs a nevem írva

„A kétszáz órás tűzzel agyonveretett vonal egyetlen sistergő tűzkígyóvá válik, nem is csattognak, de kelepelnek a mannlicherek, egy-egy géppuska mögött halom lesz a megemésztett töltényhevederekből. Megriadt, kusza, nyomorult nyáj gomolyog már a széttépett drótjaink előtt, igazi örvénye a halálnak. Hátulról új hullámok nyomják az elöl tántorgókat. Aki még él az elsők közül, halálra vált arccal, idegsokkos reszketéssel igyekszik vissza. [. . .] Tüzes lesz a puskák csöve és véres a honvédek válla, de lőni kell, pusztítani őket az utolsó patronig” – írja le egy magyar szemtanú a többnapos pergőtüzeket követő szokványos olasz rohamok koreográfiáját (idézi Bedécs Gyula Szlovénia-könyvében). Az állásháború legiszonyatosabb epizódja – az utolsó emberig erőszakolt frontális támadások, illetve a tüzérségi előkészítés – lehetővé tette, hogy egy-egy csatában szemvillanás alatt tízezrével pusztuljanak el a katonák. A halottak e tömegeinek pedig nem volt egyszerű megadni a végső tisztességet és nyughelyet.

Számos szemtanú feljegyzi, hogy az ellenséges állások közötti senki földjén olykor hetekig, hónapokig rothadtak holttestek, mert a szanitécekre és a sebesültekre is előszeretettel lőttek célba a védők. Az ellenség halottait többnyire egyszerűen kidobálták az árokból, de ha gyorsan kellett állásokat javítani egy-egy attak után, az olasz vagy a magyar bakák maradványait beépíthették a mellvédekbe is. A karszti és alpesi sziklás terepen szinte lehetetlen volt temetni, ezért többnyire az arcvonal mögötti hadosztálytemetőkben, parancsnokságok, segélyhelyek, kórházak környékén hantolták el az elesetteket. Olykor polgári sírkertekbe is kerültek katonák. Ahol kisebb, néhány tucatnyi embert rejtő alkalmi temetők készültek, ott a háború után összeszedték és központi helyre vitték a maradványokat.

Többnyire a tábori papok, írnokok gyűjtötték össze a dögcédulákat, és juttatták el a személyes tárgyakat, búcsúleveleket, naplókat a hozzátartozóknak, egyben értesítve őket a veszteségről. „Most már, mint az utolsó nap, elbúcsúzom Önöktől, kedves szüleim és testvéreim. Bocsássanak meg mindenért. Szerettem mindnyájukat, ha ezt eddig különösen nem is mutathattam meg. Imádkozzanak értem, bízom, hogy Isten megsegít. [. . .] Csókolja mindnyájukat: Viktor” – áll Kepe Viktor levelében, melyet Monte San Michele-i bevetése előtt írt. Három nap múlva újabb levelet kaptak a szülők, de már a századírnoktól: „Kepe Viktor tizedes St. Martino magaslatán hősi halált halt. . .” (idézi: Rózsafi János – Stencinger Norbert 17-es székesfehérvári honvédek a Doberdón című könyve).

Sokszor koporsó sem jutott a legénységi halottnak, katonakabátjában földelték el. Amikor a hadvezetés szembesült a veszteségek méreteivel, elrendelte a tömegsírba temetést. „Külön sírba csak az, aki különös hőstettet hajtott végre.” A háború alatt és után véglegesített katonai sírkertekben is gyakori, hogy egy-egy fejfa alatt többen nyugszanak; a szlovéniai Log pod Mangartomban például keresztény és muzulmán katona is egy sírba kerülhetett – kereszttel és mozlim síremlékkel a közös hanton.

A Monarchia katonai temetőit hadisírgondozó egységek alakították ki a háború nyugalmasabb időszakaiban, gondos mérnöki munkával tervezve meg a temető helyét, szerkezetét, kápolnáit, emlékműveit. A szlovéniai területeken különösen szép fekvésű, a táj formáihoz messzemenően illeszkedő sírkerteket találhat a látogató, példa erre az egyik legnagyobb és legművészibb, a gorjanskói, amelyben legalább tízezer monarchiás katona nyugszik. Az olaszok pedig – különösen a fasizmus és a hozzá hangolt hőskultusz előretörésével – egész dombokat alakítottak át emlékművé és osszáriummá, ahol az ellenség maradványainak is méltó helyet biztosítottak – a holt katona nem ellenség alapelv jegyében.

Hogy mégis tízezrével „tűntek el” magyar halottak ezekből a temetőkből, annak eredendő okai is vannak. Gyakran már a harctéren gondot okozott a holttest és a dögcédula azonosítása. Vagy ha halotti nyilvántartásba került is a katona, egy-egy váratlan visszavonulásnál éppen e dokumentumoktól szabadultak meg először. Nem csoda, hogy a történelmi Magyarország pusztulása előtt néhány esztendővel még népdalok tucatjai születtek e hiányzó katonákról: „Édesanyám, ne keressen engem, / A többi közt úgyse talál engem! / A fejfámra nincs a nevem írva, / Csak úgy fekszünk közösen egy sírba.”

(Margittai)